

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

125:3. 2005

Den agrara revolutionen i Uppland

Göran Ulväng, *Hus och gård i förändring. Uppländska herrgårdar, boställen och bondgårdar under 1700- och 1800-talens agrara revolution*, Diss, Hedemora 2004. 265 s.

Avhandlingens utgångspunkter

"Syftet med den här avhandlingen är att undersöka hur landsbygdens byggnadskultur såg ut och utvecklades under 1700- och 1800-talen, mot bakgrund av de ekonomiska och sociala förändringar som ägde rum i samhället, och samtidigt försöka förklara *varför* förändringarna ägde rum." (s 13) På detta vis formulerar författaren Göran Ulväng syftet med undersökningen av hur bebyggelsen på den uppländska landsbygden förändrades som ett resultat av "det gradvis ökade välstånd" som växte fram under den agrara revolutionen. Med denna utgångspunkt vill Ulväng lyfta fram en dimension som han menar har blivit negligerad i tidigare forskning. Utan att här göra hela Ulvängs diskussion av den bebyggelsehistoriska (borde rätteligen kallas byggnadshistoriska) forskningen i Sverige rättvisa, vill jag lyfta fram några centrala förklaringar som Ulväng ifrågasätter.

När det gäller böndernas bebyggelse har den etnologiska forskningen förklarat olika gårdstyper, hustyper och val av konstruktioner utifrån klimat, naturgeografi och tillgång på byggnadsmaterial. Denna byggnadskultur ansågs vara stagnant och husbygget styrt av ålderdomliga traditioner. När förändringarna slutligen kom var det genom påverkan från överheten.

Herrgårdarnas bebyggelse däremot ses av den arkitektur- och konstvetenskapliga forskningen som ett resultat av idéhistoriska strömningar där olika konsthistoriska riktningar avlöste varandra. Här betonas arkitektens roll och husbygget som en manifestation lika mycket som ett skydd från elementen.

Om den förstnämnda förklaringen utgår från att avsaknaden av förändringar styrdes av materiella förhållanden, utgår den andra från att stegvisa förändringar påverkades av idéer. Ulväng vänder helt på dessa resonemang och hävdar istället att bebyggelsen på *både* herr- och bondgårdar förändrades *gradvis* och detta *på grund av* förändrade materiella betingelser. Detta menar jag är en av hans viktigaste poänger.

För att belägga hur gradvisa förändringar inom jordbruket också ledde till gradvisa förändringar i sättet att bygga hus och gestalta gårdsmiljö studerar Ulväng herrgårdarnas, boställenas och bondgårdarnas bebyggelse i Lagunda härad under perioden 1700 till 1900. Till skillnad från tidigare studier som främst koncentrerat sig på själva manbyggnaden undersöks här hela den bebyggda miljön med både mangård och ladugård. Centralt för analysen är hushållet, såväl de re-

surser som var knutna till det, som hur arbetet organiserades på gårdarna och detta gäller såväl godsägare, boställesinnehavare som bönder.

Underlaget för studien är främst skriftligt källmaterial i form av olika slags husesyer, så kallade syneprotokoll, men även kartor, ritningar, bouppteckningar, mantalslängder med mera har använts. Även dokumentation från bebyggelseinventeringar ingår, men det påpekas att denna källa är vanskelig att använda eftersom kvarstående byggnader inte utan vidare kan antas vara representativa för den historiska bebyggelsen.

Herrgårdarna

I början av perioden var herrgårdarna tämligen oregelbundet utformade och i avsaknad av ett regelmässigt arkitektoniskt formspråk vad gäller byggnaderna och deras inbördes sammanhang, något även studier av andra svenska herrgårdar har visat. Under 1700-talet reglerades dock bebyggelsen på flera av herrgårdarna och åtminstone mangården fick ett enhetligt symmetriskt uttryck. Orsaken till regleringsivern under 1700-talet torde ha varit att godsägarna i högre utsträckning själva bodde på gården och därmed intresserade sig för dess utseende.

Under 1800-talet började emellertid byggnaderna att disponeras friare på tomten. Detta var knappast ett uttryck för dåtidens romantiska natursyn som den konstvetenskapliga forskningen vill göra gällande, då uppsplittringen av gårdens byggnader främst skedde bland ekonomibyggnaderna. Ulväng hävdar istället att orsaken var den utökade jordbruksdriften. Behovet av att hantera ökade mängder spannmål, djur och foder krävde större byggnader som inte längre fick plats på de symmetriskt anpassade tomterna och för att lättare kunna lasta på och av var det en fördel om byggnaderna inte låg alltför tätt samlade. Orsakerna till detta var i sin tur den nyodling och inkorporering av frälsejord under huvudgården som skett och medfört väsentligt ökade volymer i herrgårdsjordbruket.

Det skulle föra för långt att beskriva alla ekonomibyggnadernas förändringar i byggnadsskick, materialanvändning, funktion och framför allt samling av funktioner som beskrivs i detta kapitel. Kontentan är att det kontinuerligt skedde förändringar under hela perioden. Byggnaderna gjordes gradvis större och under merparten av perioden skedde detta med befintlig teknik, innan förbättrade konstruktioner med regelstomme och nya typer av takstolar medförde att byggnaderna kunde göras avsevärt större än tidigare; den senare tekniska utvecklingen var således inte ett sådant brott med den föregående perioden som tidigare har hävdats.

Även mangården öppnades med tiden upp och en orsak till detta var att man samlade allt fler funktioner till ett mindre antal större hus. En mycket intressant företeelse här är kökets placering. Inledningsvis var detta i regel inhytt i själva manbyggnaden, utom på storgodsen som hade köket i en flygelbyggnad. Efter hand blev det senare allt vanligare också på de mindre godsen och det tolkar

Ulväng som att hushållet blivit alltför stort för att rymmas under mangårdens tak. Storköket som skulle klara hela matlaget blev helt enkelt för stökigt och bullrigt och flyttades därför ut från herrskapets byggning. Härigenom distanserade sig också herrskapet från de underlydande i hushållet. När sedan arbetsorganisationen ändrades genom att man anställde statare hellre än tjänstefolk flyttades sedan köken åter in i manbyggnaderna. Statarna bildade egna matlag och när herrskapets hushåll krympt var det smidigare att ha köket närmare.

När det gäller själva manbyggnaden konstaterar Ulväng att det skedde tydliga förändringar efter modets växlingar, samtidigt som mer omfattande förändringar var sällsynta. Endast då man byggde nytt kunde man göra en mer genomgripande anpassning efter tidens ideal. Exteriört skedde det således förändringar både kontinuerligt genom mindre åtgärder och momentant genom nybyggen. Mangårdsbyggnaderna hade dock (stenhusen undantagna) en förhållandevis kort livslängd, 50 till 70 år, vilket betyder att nya hus tillkom med vissa intervall. Några perioder innebar ett mer intensivt byggande än andra, särskilt 1770–1790 och 1850–1870. Förutom detta skedde också en inre förändring i det att byggnaderna blev allt större när det gällde boyta och antal rum. Detta skedde genom att man uppförde fler våningar och dessutom genom införandet av säteritaken, vars konstruktion (brutet tak) medgav en extra vindsvåning.

Samtidigt förändrades herrgårdshemmets inre funktioner. Det blev mindre officiellt och mer privat. Tjänstefolket förvisades alltmer till undanskymda kvarter eller andra byggnader och rummen i huset blev mer avsedda för boende och mindre för representation. Sovrummen förvisades till den privata sfären och umgänget blev mer otvunget med fler rum för sällskapsliv under informella former.

Boställena

Analysen av bebyggelsen på boställena begränsas till de 10 prästgårdar som fanns i häradet. På dessa skedde inga större förändringar i de materiella betingelserna; nyodlingen var svag och antalet hushållsmedlemmar oförändrat eller svagt minskande. Här skedde heller inga större förändringar vare sig med gårdsbebyggelsens disposition eller ekonomibyggnadernas storlek och konstruktion. Mangården fick däremot en något öppnare lösning än tidigare och antalet byggnader blev något färre, liksom på herrgårdarna.

En större förändring innebar däremot det förändrade byggnadsskicket vad gäller manbyggnaderna. Under perioden 1740–1785 ersattes de tidigare parstugorna i samtliga fall av salstugor med sexdelad plan. Antalet rum i mangården koncentrerades också till manbyggnaden som blev större, inte minst genom att det brutna taket slog igenom under 1800-talet, vilket ökade boytan. Detta närmande till herrgårdskulturen tolkar Ulväng som ett medvetet sätt hos prästerna att fjärma sig från allmogens byggnadsskick.

Böndernas bebyggelse

Analysen av böndernas bebyggelse sker under förändrade förutsättningar för gruppen bönder i Lagunda. De självägande böndernas ställning stärktes andelsmässigt under perioden. Däremot gick frälse- och kronobönderna bakåt i alla avseenden när gårdar friköptes eller inkorporerades under herrgårdsdrift. En viss hemmansklyvning under 1700-talet förvandlades under det nästföljande århundradet till en omfattande sammanslagning av antalet hemmansbruk, vilket innebar att gruppen bönder minskade avsevärt. Tillsammans med en omfattande nyodling medförde detta att genomsnittsbonden i Lagunda avsevärt ökade sina produktiva tillgångar.

Den sociala omvandlingen bland bönderna skapar ett källmässigt problem. Syneprotokollen förekommer inte med samma periodicitet för de olika grupperna frälse, krono eller skatte. Frälsegårdarna är bäst dokumenterade för 1700-talet, skattegårdarna från 1800-talets mitt och kronogårdarna för den andra halvan av 1800-talet. Ulväng hävdar dock att det finns anledning att utgå från att gårdarna hade en likartad bebyggelse oavsett jordnatur. En kontroll mot samtida skattelängder där antalet fönster redovisas tyder också på detta.

Liksom tidigare forskare finner Ulväng att det skedde en viss uppstramning av bebyggelsen på gårdarna mot slutet av 1700- och början av 1800-talet. Den centralsvenska gårdstypen blev allt vanligare och intressant nog gällde detta även gårdar som flyttats ut i samband med laga skifte. Parallellt med detta öppnades också husens placering, gårdarna fick en mer öppen karaktär med större avstånd mellan husen. Mot slutet av 1800-talet antyder också källmaterialet en än mer uppsplittrad bebyggelse och oregelbundna former i likhet med utvecklingen på herrgårdarna.

Ladugårdens byggnader var ofta sammanbyggda till längor längs med gårdarnas yttersidor. Byggnaderna blev både bredare och längre och liksom på herrgårdarna samlades allt fler funktioner i samma hus, vilket betyder att antalet byggnader blev färre under 1800-talet, men också att de blev något mer spridda på tomten. Byggnadernas livslängd var kort och det skedde ständiga om-, till- och nybyggnationer, men konstruktionsmässigt skedde mycket litet. Först övergången till animalieproduktion och cirkulationsbruk på 1890-talet förefaller ha lett till ett genombrott för nya och större konstruktioner.

När det gäller mangården konstaterar Ulväng att även den fick en något öppnare karaktär med tiden, att byggnadsmaterialet dominerades av liggande timmer och halmtak, men att vissa byggnader såsom visthus- och spannmålsbodas försågs med spån- och senare tegeltak, samt att det brutna taket infördes. Han menar också att rödfärgning av husen infördes redan mot slutet av 1700-talet, liksom att brygghuset inte är den äldre företeelse som tidigare forskning hävdade, utan att de infördes under perioden. Även när det gäller böndernas boende finner Ulväng att bilden avviker från tidigare forskning. Tidigare ansågs parstugan vara det vanli-

gaste bostadshuset i Uppland; enkelstugornas frammarsch betraktades som ett resultat av hemmansklyvningen i området. Ulväng menar istället att enkelstugan var den vanligaste bostaden hos självägande bönder ända in på 1800-talet, medan parstugan dominerade på frälsegårdarna.

Under 1800-talets första hälft förändras dock framför allt de självägande böndernas boende – bostadshuset blev större. En del av förändringen berodde på att man byggde ut befintliga hus; de gjordes längre, bredare men också högre – man tillförde en extra våning. En mer påtaglig förändring var införandet av helt nya planlösningar, salstugan – främst den femdelade planen. Byggnaderna förbättrades också exteriört med väggpanel, utsmyckningar, snickerier och interiört med rappade eller tapetserade väggar. Hygienen förbättrades när de öppna spisarna ersattes med järnspisar och kakelugnar och möbleringen av husen blev liksom på herrgårdarna friare och mer informell.

Sammanfattningsvis uppvisade bondebebyggelsen flera beröringspunkter med herrgårdarna och boställena när det gäller den gradvisa förändringen över tid. Ulväng betonar att böndernas bebyggda miljö inte var statisk fram till efter skiftesreformernas genomförande som tidigare forskning hävdar, utan att förändringsprocessen startade långt innan dess.

Några kritiska synpunkter

Det finns vissa metodologiska problem när man skall analysera och presentera ett så rumsligt och kronologiskt spritt källmaterial som krävs för att studera bebyggelseförändringar för ett helt härad under en 200-årsperiod. Källmaterialets förekomst varierar kraftigt för olika bebyggelseslag och tidsperioder. För flertalet av de analyserade bebyggelseenheterna förekommer det endast en enda användbar uppgift under hela undersökningsperioden och för några ingen alls. När det gäller herrgårdarna och prästgårdarna är källmaterialet rikare, men böndernas bebyggelse måste i stor utsträckning studeras genom att man låter olika gårdar representera en i tiden *antaget likvärdig* bebyggelsemiljö, men en över tiden *antaget samtidig förändring*. Denna problematik går inte att komma undan, utan ges av själva källmaterialets beskaffenhet.

För att redogöra för förändringarna av bebyggelsen använder Ulväng i mycket en berättande framställning. Det är en berättelse som är logisk, väl strukturerad och tydlig. Berättelsen interfolieras av exempel från enskilda gårdar, men också av ett tabellmaterial som avser att visa på omfattningen av olika företeelser och ge stöd för de argument som förs fram. Tabellerna lämnar emellertid ibland en del övrigt att önska och särskilt gäller det underlaget för beräkningarna och i förlängningen datas representativitet. Även om undertecknad är väl medveten om att källmaterialet bestämmer antalet observationer per tidsperiod så hade det varit önskvärt med en något utförligare redovisning av data än enbart medelvärden, vilket är den vanligaste redovisningsformen.

När det gäller uppgifter för herrgårdarna förekommer i många tabeller nästan samtliga, men i några fall rör det sig endast om hälften. Eftersom det rör sig om ett 15-tal herrgårdar inklusive tre kronosäterier så är antalet så litet att urvalet skulle kunna påverka resultaten. När det gäller uppgifter om bondgårdarna är urvalet än mindre, se särskilt tabell 7:6, och torde beröra som bäst knappt fem och som värst knappt någon procent av hela beståndet (förutsatt att antalet hemmansbruk i tabell 4:11 utgör hälften av samtliga bondgårdar).

Det hade då inte varit orimligt att, som författaren faktiskt gör i några fall, också redovisa andra mått. Inte minst frekvenser hade givit en uppfattning om spridningen av materialet. Det hade inte heller varit orimligt att i varje enskild tabell faktiskt redogöra för antalet belägg för varje tidsperiod, såsom görs i flertalet av tabellerna rörande herrgårdarna. I ett fall har Ulväng dessutom viktat data mot det faktiska antalet brukningsenheter av olika jordnatur i området (tabell 7:4). En klok åtgärd – varför görs det inte konsekvent? Det saknas dock information om hur viktningen har gått till. Tillvägagångssättet borde åtminstone ha redovisats i en not.

Ett annat förhållande som det är litet svårt att få grepp om rör underlaget för studiet av prästgårdarnas bebyggelse. För prästgårdarna uppges ibland att alla 10 ingår i tabellunderlaget, ibland rör det sig om sex och i något fall (tabell 6:2) endast fyra. Den första frågan är varför det är så? Den andra frågan är om det i de senare fallen rör sex respektive fyra nedslag vid varje tvärsnitt i tiden eller om det rör sex respektive fyra prästgårdar som har följts under hela tidsperioden? Det sistnämnda förefaller logiskt med tanke på att antalet i tabellen är detsamma? Det senare är inte oviktigt. Om det sistnämnda gäller så är dessa belägg betydligt starkare eftersom det handlar om samma gårdar, jämfört med om olika gårdar kommer och går i tabellerna.

När det så gäller böndernas bebyggelse så förekommer i en del tabeller endast fem av de 10 socknar som ingår i undersökningsområdet. Varför det är så framgår inte (även om det vid disputationen framkom att detta material hämtats från en tidigare studie), men viktigare är kanske frågan om dessa är representativa för samtliga 10 socknar med hänsyn till jordnatur, förekomst av herrgårdar, hemmansklyvning, befolkningsutveckling och inte minst med avseende på det huvudsakliga källmaterialet, nämligen syneprotokollen.

För att avsluta denna utläggning rörande tabellerna kan det tilläggas att det i några fall över huvud taget inte redovisas hur många belägg som tabellen bygger på, se tabellerna 4:10, 4:13, 6:3 och 6:5.

Betyder så detta att avhandlingens slutsatser vilar på lösare grund än vad alla tabeller ger sken av? Inte nödvändigtvis. Vid disputationen visade Göran Ulväng att han behärskar såväl sitt undersökningsområde som källmaterial mycket väl och att han kan ge tillfredställande svar på många av de frågor om underlag och representativitet som ställs. Däremot får man som läsare inte samma grundliga

kunskap om materialet som författaren själv tillägnat sig. En orsak till detta är naturligtvis att det är svårt att hitta lämpliga mått för att kvantitativt behandla och presentera ett källmaterial som uppträder dispat i tid och rum. En konsekvent metod för att synliggöra data bättre hade dock varit önskvärd, så att kvaliteten och bärigheten också av de kvantitativa data hade framgått tydligare.

Ett påtagligt exempel på det ovan diskuterade rör ekonomibyggnaderna på herrgårdarna. Ulväng argumenterar för att dessa gradvis blev större och att nya konstruktioner inte var drivande i denna process. Han säger samtidigt att regelrätta måttuppgifter är sällsynta i syneprotokollen (s 118) och de enda kvantitativa uppgifter som lämnas återfinns i tabell 5:4, där ekonomibyggnader från *tre* herrgårdar och sammanlagt sju tvärsnitt i tiden redovisas. Härav framgår av två exempel att byggnadsytan kunde ökas avsevärt med befintlig teknik, men utan att man direkt av tabellen kan se på vilket vis. Av största mått i tabellen framgår att såväl byggnadernas längd som höjd ökades, men utan att dessa mått kan knytas direkt till visade ytförändringar. Vad som är mycket påtagligt är dock att den väsentliga ökning av byggnadsytan som ett par 1900-talsbyggnader uppvisar torde vara ett resultat av nya konstruktioner, eftersom största bredd på byggnaderna nu mer än fördubblats. Åtminstone tolkar undertecknad tabellen så. Det hade därför varit önskvärt att tabellen utformats så att även konstruktionerna framgick och att läsaren själv kunde se hur konstruktion, byggnadsyta och största mått hänger samman. Detsamma gäller tabellen 7:6 som visar byggnadsyta och största mått för böndernas manbyggnader. Eftersom salstugor infördes under 1800-talet hade det varit bra att se hur dessa inverkade på de redovisade måtten i tabellen, särskilt som det kan misstänkas att det för de senare tidpunkterna förekommer både salstugor och traditionella enkel- och parstugor i samma genomsnittsvärden.

En annan fråga om förändring rör införandet av en särskild köksflygel på herrgårdarna. Ulväng hävdar att detta blev vanligare mot 1700-talets slut, men går man till tabell 5:5 så framgår att för åren 1740, 1780 och 1820 förekom kök i manbyggnaden i sex, fem respektive sex fall och i en flygelbyggnad i sex, nio respektive fem fall. Antalet belägg är dock inte detsamma utan fördelar sig som 12, 14 och 11 för respektive tidpunkt. Två av beläggen för köksflygel år 1780 skulle således kunna vara herrgårdar som inte förekommer vid de övriga tillfällena. Vid disputationen förklarade dock Ulväng att så inte var fallet, utan att köken hade flyttats ut till en flygelbyggnad. Men även om så är fallet är förändringen inte påtagligt stor. Inte heller är kopplingen till hushållet och herrgårdens arbetsorganisation särskilt tydlig. I Tabell 4:7 redovisas uppgifter om hushållets storlek och sammansättning och här framgår att antalet medlemmar ökade från 1740 till 1780 då flygelköken blev något fler, men det kan inte vara statarnas ankomst som ledde till att köket flyttade in i manbyggnaden igen vilket Ulväng menar (s 127), ty de kom inte i stor skala förrän vid mitten av 1800-talet medan flygelköken gick bakåt redan 1820. Det kan också påpekas att gruppen drängar och pigor, som är den som

står för den kraftigaste ökningen av hushållet 1740 till 1780, var i det närmaste konstant mellan 1780 och 1820.

Det är möjligt att analysen av herrgårdskökens flyttning hade blivit tydligare om den istället för att utgå från medelvärden, hade fokuserat på de herrgårdar där så faktiskt skedde och att analysen av hushållen hade gjorts för herrgårdar med respektive utan köksflygel. Då hade analysen kunnat renodlas, sambandet göras klarare och argumentet blivit mer entydigt.

Som förklaring till bebyggelseförändringarna i Lagunda för Ulväng fram de ekonomiska och sociala förändringarna i samhället, men i praktiken driver han främst förbättringen av de materiella villkoren. Det är givetvis lockande att se ett i allmänhet ökat välstånd som drivkraft bakom konstaterade bebyggelseförändringar, men i vilken utsträckning talar data för detta? Studeras tillkomsten av manbyggnader blir en sådan förklaring litet tveksam.

Det är rimligt att förvänta att byggnation i förstone sker under goda konjunkturen, såsom det andra särskilt intensiva skedet i uppförandet av mangårdar på herrgårdarna perioden 1850 till 1870. Det blir desto svårare att förstå när det gäller perioden 1770 till 1790 då det rådde lågkonjunktur (och jag använder här Ulvängs egna periodindelningar). Detta var dessutom den period då herrgårdsbyggnationen var som allra starkast. Även de självägande böndernas upprustning från enkel- till salstugor skedde mestadels under en lågkonjunktur (1820–1850) och det dessutom med minskande hushåll i genomsnitt. Här faller såväl den ekonomiska som hushållsförklaringen. Ser vi sedan till prästgårdarna så uppfördes visserligen de nya sexdelade salstugorna under 30 år av ekonomisk tillväxt och 15 av nedgång, men vad viktigare är: prästgårdarnas ekonomiska resurser var ju i stort oförändrade.

Dessa omständigheter tarvar således andra förklaringar. Det skall då genast tilläggas att Ulväng inte fastnar i sin egen tolkningsram, utan i några fall för fram rimliga förklaringsalternativ. Som exempel kan nämnas prästernas krav på representativa bostäder som en orsak till den sexdelade salstugans tillkomst, en förklaring som går tillbaka på statustänkande och självhävdebehov. När det gäller herrgårdarnas uppsving mot slutet av 1700-talet hävdas att orsaken var att ägarna i ökad utsträckning själva bosatte sig på dem. Återigen ett behov av självhävde och manifestation.

Ekonomisk tillväxt förklarar kanske inte allt och ser man närmare på böndernas bygge kan frågan ställas vad det är för slags ekonomisk tillväxt som ligger bakom manbyggnadernas förändring? Ulväng visar hur nyodlingen ökade böndernas genomsnittliga arealinnehav avsevärt, samtidigt som det hävdas att avkastningen inte påverkades nämnvärt när äng lades under plog. Men nyodling var inte det enda sättet som gårdarna växte på. 1800-talet karaktäriserades av sammanslagningar av hemmansbruk på bondejorden. Det senare skulle mycket väl kunna vara en del av förklaringen till de självägande böndernas ökade välstånd; resurserna

ökade som ett resultat av sammanslagningar och köp av jord och detta gjorde investeringar i manbyggnaden möjliga. Det blir då inte bara en *allmän välståndsökning*, utan också en *omfördelning av resurser* som förklarar böndernas nya mangårdsbyggande.

Akribi

Något skall också sägas om avhandlingens akribi. Överlag skall framhållas att det är en mycket välskriven avhandling och det förekommer ytterst små skönhetsfel i form av stavfel eller språkliga egendomligheter. Däremot förekommer det en del småfel som kunde ha undvikits. Det gäller exempelvis några felräkningar i tabeller och referenser som fått fel årtal. Som geograf vill man dessutom betona vikten av att ange skala och norrpil, samt en teckenförklaring så att kartor blir mer än intuitivt läsbara.

En mer allvarlig anmärkning gäller sättet att använda referenser på vid några tillfällen. Ulväng påstår (felaktigt) att det kom en stadga om storskifte år 1750 (s 17) och som referens anges Gadd 2000 s 273ff.¹ Vad Gadd skriver på sidan 273 är att "Storskiftet genomfördes från cirka 1750" och framledes – inget annat, för övrigt framgår de olika storskiftesstadgornas tillkomstår klart på senare ställen i Gadds text. Gadd anges också som referens till vad Ulväng kallar "det teknologiska komplexet" i jordbruket (s 18). Vad som åsyftas torde vara det av Janken Myrdal myntade begreppet "agrartekniska komplexet", vilket Gadd förvisso nämner i ord men utan förklaring, men dessvärre inte på de sidor Ulväng hänvisar till. Rätteligen borde här Myrdal använts som referens.² En än mer allvarlig anmärkning rör en referens till Tommy Bengtsson och Rolf Ohlsson. Här använder Ulväng dem som stöd för att förklara den fallande mortaliteten i Sverige under 1800-talet (not 21, s 63). Problemet är bara att Bengtsson och Ohlson i nämnda verk avfärdar den förklaring Ulväng använder, vilket framgår om man läser längre fram i Bengtssons och Ohlssons text.³ Inte så lämpligt då att använda förklaringsens vedersakare som stöd.

Avslutning

De ovan framförda kritiska synpunkterna skall inte skymma det faktum att Göran Ulväng skrivit en mycket intressant och i flera stycken viktig avhandling. Särskilt vill jag understryka några punkter.

1. Carl-Johan Gadd, *Den agrara revolutionen 1700–1870*, Det svenska jordbrukets historia band 3, Stockholm 2000.

2. Referensen är till Gadd a a, s 242f. Först på s 250 nämner Gadd begreppet. En lämpligare referens vore Janken Myrdal, "Jordbruk och jordägande. En aspekt av sambandet mellan agrarteknik och samhällsutveckling i äldre medeltid", Anders Andrén (red), *Medeltidens födelse*, Lund 1989, s 35–39, eller Janken Myrdal, "En agrarhistorisk syntes", i Bengt M P Larsson, Mats Morell & Janken Myrdal, *Agrarhistoria*, Stockholm 1997, s 302–322.

3. Tommy Bengtsson & Rolf Ohlsson, "Sveriges befolkning – myter och verklighet", *Äventyret Sverige, en ekonomisk och social historia*, Stockholm 1993.

- Att Ulväng fört in den materiella dimensionen och tydligare knutit ekonomisk utveckling till landsbygdens byggande.
- Att han visat att det kunde ske en påtaglig gradvis utveckling av byggandet med befintlig teknik före skiftesreformer och växelbrukets införande.
- Att en studie av syneprotokoll ger en annan bild av bebyggelseutvecklingen än den som ges av studiet av bevarade byggnader.
- Att ståndspersonerna generellt inte var de föregångare som tidigare forskning ansett, även om vissa drag såsom den ökade omsorgen om husen samt en del arkitektoniska särdrag utgick från godsens.

*Christer Persson (Växjö universitet) **

* Fakultetsopponent